

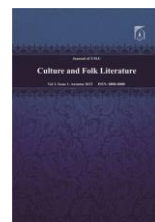
T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 35

November, December & January 2020-2021

The Theme and Function of the Dispersed Poems in the Persian Folk Stories: The Case of *Garden of Imagination*

Safi Allah Taheri Orandi *¹, Shahrzad Niazi², Mahboobeh Khorasani³

1. PhD Candidate of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran.
2. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran.
3. Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran.

Received: 07/02/2020

Accepted: 16/10/2020

* Corresponding Author's E-mail:
niazi@phu.iaun.ac.ir

Abstract

The historical, social, and literary significance of folk tales is a generally accepted notion. Since these stories are oral narratives that were later written, they are important in terms of narrative prose and textual structure. The Safavid period is also noteworthy in terms of profiling many of these stories. So far as the style is concerned, the combination of order and prose is one of the characteristics of fictional prose of this period. There are many poems in fiction that can be studied. However, in this study, among the popular stories of the Safavid era, the story of *Bustan-i Khayal* (Garden of Imagination) is selected as one of the largest and most famous folk tales with a collection of historical tales and stories of demons and fairies, written by Mir Mohammad Taqi Al-Jaafari Al-Husseini nicknamed "Khayal", and also known as Khayal Ahmadabadi. The storyteller lived in the twelfth century AH in the Indian subcontinent. The purpose of this study is to analyze the scattered poems in the story of *Bustan-i Khayal*, following these objectives: 1. an investigation of the poetic themes and the variety of their use within the story, 2. their connection with the text of the story, 3. identifying the poets of the poems. The research methods are quantitative, qualitative, and analytical.

T. M .U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 35

November, December & January 2020-2021

The scattered poems in this work were extracted and analyzed based on the subject, function, and identification of their poets. The findings in the subject section indicate that the descriptive, romantic, emotional, social, critical, epic, prayerful, doctrinal, and praiseworthy topics have the highest to the lowest frequency, respectively. Based on the functions, we can group the poems in relation to the prose of the story into four sections: confirmation, emphasis, completion, and description. Their order is: completion 55%, description 33%, emphasis 9%, and approval 2%. The storyteller tries to use more poems of Saeb, Saadi, Hafiz, Jami, Mowlavi, Ferdowsi, Nizami, Attar, etc.

Keywords: Folk stories; *Boostan-i- Khayal*; Khayal Ahmad Abadi; Allusion; Safavid.

Research background:

There are several studies conducted in relation to the topic of our research. Aq Qaleh (2016), researched 224 printed Persian texts belonging to this period up to the year 700 (Hijri), of which 136 texts contained Persian poems and 88 works lacked Persian poetry. Soltani (2013) discusses the characteristics of folk tales, the characteristics of Safavid period prose, its related perspectives, and people's interest in the Safavid era to tell and read stories. Faghihi (1994) conducted a PhD dissertation on the collection, translation and description of poems in the second half of the sixth century.

Aims, questions, and assumptions

The study follows these aims:

1. Identifying the poets
  2. Examining the poetic topics and the variety of their use within the stories
  3. The use of these poems in the text and their relationship with the story
- To these aims, the following research questions were raised:
1. What is the literary value and significance of the poems in the prose folk tales of the Safavid period?
  2. What is the frequency of using poems in each of the selected folk tales of the Safavid period?

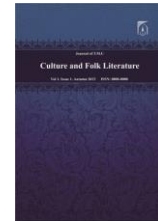
T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 35

November, December & January 2020-2021

3. During the prose of the story, which of the Persian language poets has been martyred the most?

The hypotheses are:

1. The use of these poems in the context of the story is rhetorical and for the completion of the content of the story.
2. The poetry of famous Persian poets has been martyred in fictional prose.
3. The verses are given in order to complete, confirm, emphasize, and describe the story

Results and discussion

In this literary-fiction story, the author talks about the world of human beings and their connection with the transcendental existence. According to Mahjoub, this story is the longest story in Persian.

"*Bustan-i Khayal* is one of the greatest folk tales or a collection of historical tales and stories of demons and fairies. It has fifteen volumes written by Mir Mohammad Taqi Al-Jafari Al-Husseini alias Khayal" (Mahjoub, 2014, p. 620). The Safavid period is important in terms of having different types of stories. Safa has introduced a large number of them in his history of literature (Volume 5, Part 3). In the current study, however, scattered verses of this work have been extracted and examined in terms of their subject and function. Thematically, these verses have been categorized from various descriptive, romantic, admonishing, social, critical, epic, prayerful, doctrinal, and praiseworthy aspects. So far as their functions are concerned, they are categorized into four groups of confirmation, emphasis, completion, and description.

Conclusion

According to the descriptive verse statistics, love affairs are in the first place, and advice is in the third place.

The manner the verses are used in the narration of the story shows that these verses are directly related to the text of the story; that is, if it is a matter of wisdom and advice, the verses that refer to advice and counsel are given, and if it is lyrical and romantic, emotional and romantic verses are used. However, if it is an epic, epic poems related to heroism and battle are included in the text of the story. Examining how the verses are used and

T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 35

November, December & January 2020-2021

functioned in the text of the story, it was found that the narrator has included the verses in the text according to the confirmation, emphasis, completion, and description of the story. Poems in the completion section with 55%, description 33%, emphasis 9% and 2% confirmation have the highest to the lowest distribution, respectively. The storyteller's effort in using poems is manifested through verses that are in the category of proverbs and are common in the language of the people. Of the 592 verses, 190 verses, which account for 32.09% of the total number of poems, contribute to the poems that have become popular. Apart from Ahmadabadi's imaginary poems, most of the verses are from Saeb, Saadi, Hafez, Jami, Rumi, Ferdowsi, Nezami, Attar, etc., respectively. Few verses have been recited from Kaleem Kashani, Amir Khosrow Dehlavi, Abu Saeed Abolkhair, Asir Shahrestani, Bidel Dehlavi, Milli Mashhadi, Naziri Neyshabouri, Mohtasham Kashani, Anvari, and others.

References

- Homaee, J. (1999). *Techniques and figures of speech*. Homa.
- Khayal Gojarati, M. T. (2013). *Boostan-i- khayal* (edited by Seyed Kamal Haj Seyed Javadi and Pouran Zeinali). Pazooheshkadeh Honar.
- Mahjoob, M.J. (2014). *Iranian Folk Literature* (edited by Hassan Zolfaghari). Cheshmeh.
- Safa, Z. (1967). *History of Literature in Iran*. University of Tehran.
- Safari Aq Qaleh, A. (2016). *Scattered Persian poems in texts up to 700 Hijri*. Mahmoud Afshar.
- Shamisa, S. (1997). *Stylistics of prose*. Mitra.

موضوع و کارکرد اشعار پراکنده در داستان‌های عامه فارسی؛ مطالعه موردی: داستان بوستان خیال

صفی‌اله طاهری اوروند^۱، شهرزاد نیازی^{۲*}، محبوبه خراسانی^۳

(دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۱۲ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۷/۲۵)

چکیده

اهمیت قصه‌های عامه بر کسی پوشیده نیست. این قصه‌ها روایت‌های شفاهی بوده که بعدها مکتوب شده‌اند و از نظر نثر داستانی و ساختار متنی اهمیت دارند. دوره صفوی از نظر اشمال بر تعداد بسیاری از این داستان‌ها شایان توجه است. از نظر سبکی در آمیختگی نظم و نثر از ویژگی‌های نثر داستانی این دوره است. اشعار فراوانی در نثر داستانی دیده می‌شود که قابلیت تحقیق دارد. از این رو، در این پژوهش از میان داستان‌های عامه عصر صفوی داستان بوستان خیال یکی از بلندترین داستان‌های عامه تألیف میرمحمدتقی الجعفری الحسینی مشهور به خیال احمدآبادی شاعر و داستان‌پرداز قرن دوازدهم هجری در شبه قاره هند برگزیده شد. هدف این پژوهش تحلیل اشعار پراکنده در این داستان است که براساس موارد زیر تحلیل می‌شود: ۱. بررسی موضوعات شعری و تنوع به‌کارگیری آن‌ها در خلال داستان، ۲. چگونگی به‌کارگیری این اشعار در خلال متن و ارتباط آن‌ها با متن داستان، ۳. شناسایی سرایندهگان اشعار. روش تحقیق کیفی و کمی و توصیفی - تحلیلی است. یافته‌های پژوهش در بخش موضوع بیانگر این

---

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران.

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران (نویسنده مسئول)

*niazi@phu.iaun.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران.

است که به ترتیب موضوعات توصیفی، عاشقانه، اندرزی، اجتماعی، انتقادی، حماسی، دعایی، اعتقادی و مدحی بیشترین تا کمترین بسامد را دارند و بر اساس کارکرد می‌توان چگونگی به‌کارگیری اشعار را در ارتباط با نثر داستان در چهار بخش تأیید، تأکید، تکمیل و توصیف قرار داد که در بخش تکمیل با ۵۵ درصد، توصیف ۳۳ درصد، تأکید ۹ درصد و تأیید ۲ درصد به‌ترتیب بیشترین تا کمترین میزان را دارا هستند. کوشش داستان‌پرداز بیشتر در به‌کارگیری اشعار شاعرانی چون صائب، سعدی، حافظ، جامی، مولوی، فردوسی، نظامی، عطار و... است.

واژه‌های کلیدی: داستان‌های عامه، بوستان خیال، خیال احمدآبادی، استشهاد، صفویه.

۱. مقدمه

اهمیت داستان‌های عامه از نظر تاریخی، اجتماعی، ادبی و دینی بر کسی پوشیده نیست و از آنجا که این قصه‌ها روایت‌های شفاهی بوده که بعدها مکتوب شده‌اند از نظر نثر داستانی و ساختار متنی آن اهمیت دارند.

داستان عامیانه نوعی روایت مردمی است که به‌صورت شفاهی یا نقالی در قهوه‌خانه‌ها، منازل شخصی، کوچه و بازار و دربار ارائه می‌شد. مضمون این‌گونه داستان‌ها، جنگ، زندگی روزمره و ماجراهای عاشقانه بود و شخصیت‌های آن‌ها را پهلوانان، شاهان خوب و بد، شاهزادگان و شاه‌دختان، موجودات خیالی نظیر: جن و پری، قهرمانان زبردست در نیرنگ و فریب، یعنی عیاران، تشکیل می‌دادند (جانسن، ۱۳۸۵: ۴۶۱).

داستان‌های عامه موضوعات گوناگونی دارند: بعضی از آن‌ها داستان‌های حماسی و پهلوانی، برخی قصه‌های عاشقانه و گروهی دیگر از افسانه‌های دیوان و جادوان و عفریتان و دسته‌ای از افسانه‌های دینی یا مذهبی، قصه‌های پیامبران و اولیای دین، معجزات و خوارق عادات، منقول از ائمه و رؤسلا، قصص قرآن کریم و شرح و تفسیر آن، شرح عجایب مخلوقات و موجودات روی زمین، قصه‌هایی که قهرمانان آن جانوران‌اند، نوادر حکایات و سیر و سرگذشت‌ها، داستان‌هایی مربوط به جوانمردی و جوانمردان یا قصه‌های عیاران و طراران و دزدان و کیسه‌بران و نظایر آن‌هاست (محبوب، ۱۳۹۳: ۱۲۷).

موضوع و کارکرد اشعار پراکنده در داستان‌های عامه فارسی؛... صفی‌اله طاهری اوروند و همکاران

دوره صفوی (۹۰۷-۱۱۴۸ق) از نظر اشمال بر تعداد بسیاری از این داستان‌ها شایان توجه است. ذبیح‌الله صفا در *تاریخ ادبیات ایران*، بسیاری از آن‌ها را معرفی کرده است. در این عناوین همه گونه داستان مذهبی و تاریخی و عاشقانه به چشم می‌خورد. برخی از این داستان‌های عامه عبارت‌اند از: «تحریر جدیدی از داستان اسکندر که قدیم‌ترین تحریر آن متعلق به قرن پنجم است، طوطی‌نامه، ترجمه رامایان (حماسه هندی)، ترجمه مه‌بهارات (حماسه هندی)، قصه هزارگیسو، قصه چهار درویش، قصه مریم‌دخت شاه پرتگال، و... (ر.ک: صفا، ۱۳۴۶: ج ۵ بخش ۳). نثر این داستان‌ها معمولاً ساده و حتی محاوره‌ای و عامه است. استفاده از آیات و احادیث، ضرب‌المثل‌ها و عبارات عربی و در آمیختگی نظم و نثر از ویژگی‌های نثر داستانی دوره صفویه به‌شمار می‌رود». (شمیسا، ۱۳۷۶: ۲۱۶-۲۲۹).

در این داستان‌ها اشعار فراوانی از شعرای مختلف در خلال نثر داستانی وجود دارد که چگونگی به‌کارگیری آن‌ها در متن داستان مهم است و قابلیت تحلیل و بررسی دارد. در این پژوهش داستان عامه *بوستان خیال*، تألیف میرمحمدتقی الجعفری الحسینی اهل احمدآباد گجرات هند متخلص به «خیال» برگزیده شده است. نسخه کامل این اثر پانزده مجلد است که در هندوستان به چاپ رسیده و در ایران از میان پانزده مجلد شش جلد آن گزینش شده است و هر یک از شش جلد نیز خلاصه شده و به تصحیح و مقدمه سید کمال حاج سیدجوادی و از سوی فرهنگستان هنر انتشار یافته است. مقاله حاضر و داده‌های آن بر اساس این شش جلد فراهم آمده است. اشعار پراکنده موجود در این اثر ۵۹۲ بیت است که ۴۸ مصراع موجود در متن نیز در زمره ابیات محاسبه شده و بر اساس موارد زیر تحلیل شده است:

۱. بررسی موضوعات شعری و تنوع به‌کارگیری آن‌ها در خلال داستان؛
۲. چگونگی به‌کارگیری این اشعار در خلال متن و ارتباط آن‌ها با متن داستان؛
۳. شناسایی سراینده‌گان اشعار.

۲. پیشینه تحقیق

درباره موضوع و ارزش داستان‌های عامه و اهمیت آن در ادب فارسی تحقیقاتی انجام شده است. از آنجا که این آثار در بافت نثر داستانی خود حاوی اشعار بسیاری هستند، تحقیق در این باره نیز ضروری به نظر می‌رسد. در باب اشعار پراکنده در متن فارسی می‌توان به اثر زیر اشاره کرد:

۱- علی صفری آق‌قلعه (۱۳۹۵)، *اشعار پراکنده در متون تا سال ۷۰۰ هجری*، جلد ۱ و ۲. وی در این اثر، به پژوهش در ۲۲۴ متن فارسی چاپ‌شده متعلق به این دوره تا سال ۷۰۰ ق پرداخته است. این اثر تنها دربردارنده اشعار متون فارسی چاپ‌شده تا قرن هفتم است. درباره اشعار استشهادی موجود در متون فارسی - چه اشعار عربی و چه فارسی - نیز تحقیقات زیر قابل ذکر است:

- حسین فقیهی (۱۳۷۳)، *ابیات عربی در متون ادب فارسی تا نیمه دوم قرن ششم*، رساله دکتری تخصصی دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس تهران. در این پایان‌نامه به جمع‌آوری و ترجمه و حرکت‌گذاری این اشعار پرداخته شده است.

- ابراهیم سروستانی (۱۳۸۸)، *فرهنگ اشعار فارسی موجود در متون نثر عرفانی فارسی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ولی عصر رفسنجان. در این پایان‌نامه به ارائه فرهنگ اشعار فارسی موجود در متون نثر عرفانی و سپس به بررسی و تحلیل آن‌ها پرداخته شده است.

درباره قصه‌های عامه عصر صفوی نیز پژوهش‌های زیر قابل ذکر است:

- محمد دشتی (۱۳۸۷)، «قصه‌های عامیانه در عصر صفوی»، *نشریه ادبیات داستانی*، شماره ۵۲. در این مقاله، نویسنده با توضیحی درباره حکومت صفوی به مشهورترین قصه‌های عامه این عصر پرداخته و ضمن معرفی قصه‌هایی که رنگ دینی و مذهب دارند از جمله *ابومسلم‌نامه* که رنگ تشیع به خود گرفته، سه داستان از قصه‌های معروف عصر صفوی یعنی *اسکندرنامه*، *حمزه‌نامه* و حسین‌کرد را معرفی و سپس به شرح مختصری درباره آن‌ها پرداخته است.

- منیره احمد سلطانی (۱۳۹۲)، «نگاهی به سیر قصه‌های عامیانه در دوره صفویه با محوریت رموز حمزه»، *مجله تاریخ ادبیات*، شماره ۷۳. در این مقاله، نویسنده به ویژگی‌های قصه‌های عامه، ویژگی‌های نثر دوره صفویه و درون‌مایه‌های آن، تمایل

موضوع و کارکرد اشعار پراکنده در داستان‌های عامه فارسی؛... _____ صفی‌اله طاهری اوروند و همکاران

مردم در عصر صفوی به قصه و قصه‌خوانی و همچنین به ممنوع کردن بعضی از قصه‌ها مانند *ابومسلم‌نامه* از سوی حاکمان صفوی اشاره کرده است. در ادامه، نویسنده مقاله به داستان‌هایی که ریشه مذهبی داشتند و محافل مذهبی روزگار صفوی آن‌ها را تأیید کردند؛ مثل *رموز حمزه*، *مختارنامه*، *شاه مردان علی* و ... اشاره کرده است. سپس، به بررسی مختصات سبکی پرداخته و *نثر حمزه‌نامه* را متفاوت و ناهماهنگ دانسته است و سرانجام ویژگی‌های عمده قصه‌های عامه که در همه کتاب‌های دوره صفوی؛ مثل *ابومسلم‌نامه*، *رموز حمزه* و حتی در کتاب‌های دوره بعد مثل *محبوب‌القلوب* دیده می‌شود، اشاره کرده است. بنابراین، در موضوع حاضر، تحقیقی که حاوی تحلیل اشعار استشهادی داستان‌های عامه عصر صفوی باشد، انجام نشده است.

۳. بحث

۳-۱. معرفی کتاب *بوستان خیال*

این داستان اجتماعی، اخلاقی، آموزنده، عاشقانه، ادبی - تخیلی از دنیای انسان‌ها و ارتباط آن‌ها با پری، دیو، جادوگران، آدم‌خواران، غول‌ها و ... سخن می‌گوید. به عقیده محجوب این داستان شیرین، بلندترین داستان در زبان فارسی محسوب می‌شود.

کتاب *بوستان خیال* یکی از بزرگ‌ترین و معروف‌ترین داستان‌های عوامانه یا مجموعه‌ای از قصه‌های تاریخی و داستان‌های دیو و پری، دارای پانزده مجلد تألیف میرمحمدتقی الجعفری الحسینی اهل احمدآباد گجرات هند متخلص به خیال است که در دوران فرمانروایی محمدشاه و جانشینان وی می‌زیسته و بیش از ۱۴ سال وقت صرف تدوین آن کرده است. نگارش جلد نخست به سال ۱۱۵۵ (هـ.ق) در شاه‌جهان‌آباد آغاز و آخرین جلد، سال ۱۱۶۹ در ماه ذی‌الحجه در مرشدآباد به پایان آمده است (محجوب، ۱۳۹۳: ۶۲۰).

از آنجا که نام کل کتاب *بوستان خیال* است، مؤلف آن را به گلزارها، گلستان‌ها و گلشن‌های گوناگون بخش کرده و چون قهرمان اصلی هر قسمت تغییر می‌کند، عنوان‌های فرعی اسماعیل‌نامه، مهدی‌نامه، معزنامه، قایم‌نامه و صاحب‌قران‌نامه را نیز برای آن قائل شده است. موضوع اصلی داستان چگونگی عاشق شدن ممتاز، کوچک‌ترین پسر پادشاه بر ملکه بی‌نظیر و از ملک خود برآمدن به طلب وی است

که در این میان دچار غولان و نسناسان و پریان می‌شود و سرانجام به شادی می‌رسد (جعفری حسینی احمدآبادی، ۱۳۹۲: ۱۵-۱۶).

آنچه در این مقاله موردنظر است، اشعار پراکنده موجود در خلال نثر داستانی بوستان خیال است که از آن با عنوان ابیات استشهادی نام برده می‌شود.

۲-۳. تعریف و تاریخچه صنعت استشهاد

این آرایه ادبی یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های نثر فارسی است که در آغاز در قالب یک رکن استدلالی و برای اثبات نظر و سخن گوینده به‌عنوان شاهد مثال کاربرد داشته است و هم‌اکنون بیشتر مردم برای قبولاندن سخن خویش به دیگران از این صنعت و روش استفاده می‌کنند. «استشهاد، آرایه‌ای است که طی آن نویسنده یا شاعر برای به کرسی نشاندن سخنی که مدعی آن است، به ذکر شواهد می‌پردازد که این شواهد از آیات قرآن، احادیث، شعر تا کلام بزرگان و... را دربر می‌گیرد» (همایی، ۱۳۷۸: ۲۹۹). این صنعت یا آرایه ادبی به‌منزله یکی از جنبه‌های زیبایی‌شناسانه و آرایه ادبی نقش زیادی در انتقال مفاهیم و آموزه‌های ادبی و اثری تعلیمی و اقناع‌کننده بر شنونده دارد.

نخستین اثر این فن (صنعت استشهاد و اقتباس) در نثر ادبی در بعضی از مکاتیب پیامبر(ص) دیده می‌شود که در آیاتی از قرآن کریم به طریق اقتباس و نقل به جای رکن اصلی مکتوب به‌کار رفته و سپس در خطب و بعضی از نامه‌های خلفا و زعمای عرب نیز، این روش مراعات می‌شده است. جاحظ استعمال آیات و اخبار را بر سبیل استشهاد در خطب، از محاسن کلام و دلایل و رونق و انسجام آن شمرده است. اقتباس از قرآن و احادیث به این صورت، یعنی به اقتضای معنی یا به‌منزله تأیید و تأکید و نه برای زینت و آرایش کلام، تا اواخر قرن سوم هجری در نثر عربی معمولاً بود و سپس صورتی دیگر یافت و به‌منزله رکنی زینتی در اقسام مختلف نثر به‌کار رفت. چنانکه علمای بلاغت مباحثی در کتب خویش بدان اختصاص داده‌اند و نخستین شرط از شرایط کاتبی دانسته‌اند (خطیبی، ۱۳۶۶: ۱۹۷-۱۹۸).

استشهاد از نیمه دوم قرن پنجم هجری در کسوت صنعتی بلاغی مورد توجه ویژه اهل ادب قرار گرفت و رفته رفته اشکال جدیدی از آن در متون ادبی به‌ویژه متون

موضوع و کارکرد اشعار پراکنده در داستان‌های عامه فارسی؛... _____ صفی‌اله طاهری اوروند و همکاران

عرفانی رواج یافت. در قرن ششم و هفتم هجری، استشهداد به نشانه بارز متون عرفانی تبدیل شد. در این میان، شکل ویژه‌ای از ترکیب اضافه استشهدادی در متون عرفانی به‌طور خاص در آثار نجم‌الدین رازی و روزبهان بقلی بسامدی چشمگیر یافت و به یکی از ویژگی‌های سبکی ایشان بدل شد. از این رو، می‌توان قرن ششم و هفتم را دوره شکوفایی صنعت بلاغی استشهداد دانست (هادی، ۱۳۹۶: ۲۴۶).

این آرایه از دیرباز و در کتب و آثار گوناگون مشاهده می‌شود و اهل ادب نیز بر آن تأکید و نظر مثبتی دارند. در کل، این صنعت خطابی با بیشتر متون و آثار مثنوی فارسی از گذشته پیوندی تنگاتنگ داشته است.

با مرور زمان صنعت استشهداد آشکال هنری و متنوع‌تری در متون ادبی پیدا کرد و در نتیجه تحت تأثیر عوامل مختلف فکری، زبانی و ادبی دچار تغییراتی اساسی و با گذشت زمان بر ارزش و اعتبار آن افزوده شد. از آنجا که داستان‌های عامه در حافظه جمعی تاریخی مردم ایران جای دارد و درحقیقت روایت‌های شفاهی‌ای هستند که به‌صورت مکتوب درآمده‌اند. بررسی چگونگی کاربرد اشعار شعرای زبان فارسی در این گونه داستان‌ها بدیع می‌نماید. برای نمونه می‌توان از داستان‌های معروف ادب فارسی نظیر *هزارویک‌شب* نام برد که حاوی ابیات فراوانی از شعرای مختلف است. برای مثال می‌توان به نمونه زیر اشاره کرد:

مثال ۱:

تاج‌الملوک را هرچه که دل پسند افتاد، بگرفت و قیمت بشمرد. آنگاه سوار گشته
همی خواست که بازگردد که ناگاه در میان قافله نظرش به جوانی نیکو شمایل افتاد
که صورتی چون قمر و لکن گونه‌ای زرد داشت و اشک از چشمانش
فرومی‌ریخت و این دو بیت می‌خواند:

تا جدایی برگزید آن ماه دستان ساز من
جز به گاه ناله نشنیده است کس آواز من

کین او همراه من شد، مهر من همراه او   آه من دمساز او شد، رنج او دمساز من.

(طسوجی، ۱۳۸۴: ۳۹۷)

همچنین در داستان دیگری از عهد صفوی، *محبوب‌القلوب*، نیز این آرایه دیده

می‌شود:

مثال ۲:

روز صبر ملک سرافراز به شام رسید و طایر آرامش از سرپنجه شاهین بی‌قراری
درآمد، گفت: ای مایه حیات و ای راوی داستان التفات:

عزم دیدار تو دارد، جان بر لب آمده بازگردد یا برآید، چیست فرمان شما؟
(برخوردار فراهی، ۱۳۷۳: ۳۳۹)

نمونه‌های استشهاد به ابیات فارسی در بوستان خیال استخراج شده و از نظر موضوع و چگونگی کاربرد آن‌ها در ادامه تحلیل شده است.

۲-۳. تحلیل و طبقه‌بندی اشعار کتاب بوستان خیال بر اساس موضوع

۱-۲-۳. طبقه‌بندی اشعار مقدمه کتاب بر اساس موضوع

دیباچه کوتاهی در حمد پروردگار و نعت حضرت محمد و آل او^(ص) و ارزش عشق و اهمیت استماع قصص عشق و شکفتگی دل دوستان با شنیدن این داستان‌ها نگاشته شده است که دربردارنده ۱۴ بیت و یک مصراع^۱ است که به موضوعات دینی و اعتقادی، پند و اندرزی و عاشقانه تقسیم شده است:

۱-۱-۲-۳. ابیات اعتقادی و دینی

این ابیات بیشتر به مسائل دینی، اعتقادی و عرفانی اشاره دارند. بخشی از مقدمه در مدح خداوند و نعت حضرت محمد^(ص) و آل اوست و از نظر میزان ۱۳ درصد کل مقدمه حاوی دو بیت اعتقادی و دینی است. برای نمونه: «... و این خلعت خاص و تشریف سراپا اختصاص بر قامت احدی راست نیامده، مگر بر پیکر شریف سر گروه جهان و جهانیان، باعث ایجاد کون و مکان.

سبب آفرینش عالم قبله دین عالم و آدم»
(جعفری حسینی احمدآبادی، ۱۳۹۲: ۲).

موضوع و کارکرد اشعار پراکنده در داستان‌های عامه فارسی؛... _____ صفی‌اله طاهری اوروند و همکاران

۳-۲-۱. ابیات اندرزی

این دسته از ابیات پیامی نصیحت‌آمیز و اندرزی دارند و جنبه تعلیمی، تربیتی و حکمی به دنبال دارند. درحقیقت پند و نصیحت لازمه زندگی انسان است و بسیار آموزنده و ضروری است. ۲۶ درصد و در مجموع ۴ بیت مقدمه این‌گونه است: «... و طایفه‌ای به استماع قصص عشق دیگران، تفریح مزاج می‌فرمایند و از راست و دروغ فرق ننموده، هر چند که دروغ بی‌فروغ باطل و نارواست و...
راستی موجب رضای خداست   کسی ندیدم که گم شد از ره راست»
(همان: ۳).

۳-۲-۳. ابیات عاشقانه

این ابیات در بیان وجود عشق حضرت محمد(ص) و آل او به خداوند، تأیید عشق حقیقی در برابر عشق مجازی است و لزوم وجود داستان‌های عاشقانه و استماع آن‌ها را به هدف باز شدن دل دوستان یادآور می‌شود و زمینه را برای بیان داستان عاشقانه و عبرت‌آموز بوستان خیال فراهم می‌کند. از نظر آماری ۶۰ درصد این ابیات به این موضوع اختصاص یافته است. برای نمونه آنجا که از عشق سرور انبیا به خداوند سخن می‌گوید، بیان می‌دارد که: «حضرت محمد مصطفی و آل پاک او... در محبت الهی از جان و سر پروا ننموده، عشق حقیقی را حُسن تحقیقی عطا فرموده، منور گردانیده‌اند و بسان خورشید که ماه را نورانی کند، «نور علی نور» بخشیده‌اند.
«عشق را با هر دلی نسبت به قدر جوهر است   قطره بر گل شبنم و در قعر دریا گوهر است»
(همان: ۲)

جدول ۱: تقسیم‌بندی موضوعی ابیات مقدمه کتاب بوستان خیال

Table 1: Thematic division of verses of *Boostan-i- khayal* Introduction

موضوع	ابیات مقدمه کتاب	ابیات اعتقادی و دینی	ابیات اندرزی	ابیات عاشقانه
تعداد	۱۵	۲	۴	۹

درصد	۱۰۰	۱۳/۳۴	۲۶/۶۶	۶۰
------	-----	-------	-------	----

اشعار مقدمه کتاب بوستان خیال بر اساس کارکرد

با توجه به استخراج ابیات موجود در خلال نثر داستان و تحلیل آن‌ها، ۴ نوع کارکرد برای ذکر این ابیات در بافت داستان شناسایی شد که با عناوین: تأیید، تأکید، تکمیل و توصیف در این مقاله تحلیل و بررسی شده‌اند. در این پژوهش کل ابیات با توجه به کارکردهای مذکور بررسی و با شاهد مثال و ارائه جدول و بسامد تکرار آن‌ها بیان شده است. اشعاری که در متن بوستان خیال آمده، در چهار مقوله بررسی و تحلیل شده‌اند. این ابیات پراکنده با عبارات متن، چینشی ماهرانه، استادانه و ارتباطی منطقی دارند. پانزده بیت مقدمه کتاب بر اساس کارکرد به ابیات تأییدی، تأکیدی، تکمیلی و توصیفی تقسیم شده است.

۱-۲-۲-۳. ابیات تأییدی

این ابیات سخن گوینده را تأیید می‌کنند و درحقیقت شاهد مثالی بر گفتار و نظر گوینده و یا نویسنده هستند. ۲۶ درصد ابیات مقدمه در این زمره جای می‌گیرند: برای نمونه در صفت و ثنای عشق حقیقی می‌گوید:

رفعت‌بخشی که عشق را پایه بلند نمود. سرش از عالم بالا بالا بر افراخت. حقانم،
حقانم حقا.

هرچه گویم عشق از آن برتر بود عشق امیرالمؤمنین حیدر بود

هزار سال عبادت کند نمازی نیست کسی که عشق ندارد خدایش راضی نیست

... مؤید این مقال و مؤسس این اجمال کلام شیخ بهاء‌الملله و الدین است.

علم نبود غیر علم عاشقی مابقی تلبیس ابلیس شقی

(همان: ۱).

۲-۲-۲-۳. ابیات تأکیدی

موضوع و کارکرد اشعار پراکنده در داستان‌های عامه فارسی؛... _____ صفی‌اله طاهری اوروند و همکاران

از ۱۵ بیت و مصراع مقدمه کتاب یک بیت بر موضوعی که بیان شده، تأکید دارد که ۶ درصد کل مقدمه را دربر می‌گیرد. این دسته از ابیات گواه و استشهادی برای سخن گوینده هستند. «و از لطف و فضل جناب قاضی الحاجات و کافی‌المهمات در هر امر صعب امیدوار شوند و سخت‌کوشی عشق در هر امور ناممکن ظاهر گردد. به هر کاری که همت بسته گردد اگر خاری بود گلدسته گردد» (همان: ۴).

۳-۲-۲-۳. ابیات تکمیلی

در بوستان خیال از ۱۵ بیت مقدمه کتاب ۱۰ بیت به منظور تکمیل موضوع آورده شده است که ۶۶ درصد کل مقدمه را دربر می‌گیرد تا سخن گوینده کامل شود و مورد پذیرش قرار گیرد: آنجا که در نفی عشق مجازی سخن می‌گوید و عشق‌بازان کامل را در برابر هوس‌بازان ناشایسته کثیف قرار می‌دهد، می‌گوید: «و غافل از خوب و زشت و سرفرازی و نگون‌سری گشته، سر مباهات به فلک‌الافلاک می‌افرانند. مصراع: بدنام‌کننده نکونامی چند» (همان: ۳).

البته خیال احمدآبادی برای تکمیل داستان خود، این مصراع را آورده و اصل این ابیات چنین است:

«نابرده به صبح در طلب شامی چند   نهاده برون ز خویشتن گامی چند
در کسوت خاص آمده عامی چند   بدنام‌کننده نکونامی چند»
(مغربی، ۱۳۸۱: ۲۲۴).

۳-۲-۲-۴. ابیات توصیفی

مقدمه کتاب بیت توصیفی ندارد، بلکه در متن داستان چنین ابیاتی مشاهده می‌شود که در ادامه به آن پرداخته می‌شود.

جدول ۲: تقسیم‌بندی ابیات مقدمه کتاب بر اساس کارکرد

Table 2: Division of verses of Boostan-i- khayal Introduction based on function

موضوع	ابیات مقدمه	ابیات تأییدی	ابیات تأکیدی	ابیات تکمیلی	ابیات
-------	-------------	--------------	--------------	--------------	-------

توصیفی				کتاب	
-	۱۰	۱	۴	۱۵	تعداد
-	۶۶/۶۶	۶/۶۸	۲۶/۶۶	-	درصد

۳-۲-۳. تحلیل و طبقه‌بندی اشعار متن داستان بر اساس موضوع

خیال احمدآبادی ادیب و داستان‌پرداز توانا، در سرودن شعر نیز دست داشته است. او که از فارسی‌نویسان شبه قاره هند به شمار می‌رود، در خلال داستان بوستان خیال از شاعران بزرگ و مشهور زبان فارسی برای اقناع مخاطب و افزودن کیفیت و جذابیت این اثر بهره برده است. از مجموع ۵۷۷ بیت مستخرج از داستان، موضوعات مختلفی نظیر: اعتقادی، اجتماعی، مدحی، حماسی، اندرزی، انتقادی، توصیفی، عاشقانه و دعایی استنباط شد.

خیال احمدآبادی ادیب و داستان‌پرداز توانا، در سرودن شعر نیز دست داشته است. او که از فارسی‌نویسان شبه قاره هند به شمار می‌رود، از شاعران بزرگ و مشهور زبان فارسی برای اقناع مخاطب و افزودن کیفیت و جذابیت اثرش افزوده شود از میان این موضوعات بیشترین ابیات به موضوع توصیف و کم‌ترین آن به مدح و ستایش اختصاص دارد. خیال احمدآبادی با توجه به متن روایت و موضوع آن، ابیاتی را انتخاب کرده است که با متن داستان انطباق تام دارد.

۳-۲-۳.۱. ابیات اعتقادی، دینی، عرفانی

کاربرد ابیات اعتقادی و دینی در داستان بوستان خیال، بیانگر علاقه و گرایش خیال احمدآبادی به دین اسلام است. او از یکتایی خداوند، رسالت پیامبر اسلام (ص) و جانشینی علی (ع) به‌عنوان وصی پیامبر سخن گفته است. «... سنگ را سنگ بشناس و بر وحدانیت قادر مطلق و صانع خلاق اقرار کن.

بزرگی سزای خدایی است کو   به یکتایی خود گرفته غلو
 بگو این سخن را به صورت جلی   که الله اله است و احمد نبی
 وصی به حش به روز غدیر   مقرر شد از حکم ربّ قدیر»
 (جعفری حسینی احمدآبادی، ۱۳۹۲: ۲۱۵).

جدول ۳: طبقه‌بندی اشعار بوستان خیال بر اساس موضوع اعتقادی، دینی و عرفانی

موضوع و کارکرد اشعار پراکنده در داستان‌های عامه فارسی؛... صافی‌اله طاهری اوروند و همکاران

Table 3: Classification of Boostan-i- khayal poems based on doctrinal, religious and mystical subject

موضوع	ابیات متن داستان	ابیات اعتقادی و دینی	درصد
تعداد	۵۷۷	۱۳	۲/۲۵

۲-۳-۲-۳. ابیات اجتماعی، اخلاقی و تربیتی

خیال احمدآبادی در کتاب *بوستان خیال* به موضوعات گوناگونی از جمله، موضوعات اجتماعی و تربیتی و... توجه داشته و با جملات و ابیاتی رساتر بر تفهیم آن افزوده است. «... پس دشمن جان و آبرو هر دو حسابش باید نمود و دشمن حرمت بدتر است از دشمن جان هزار درجه و مثل مشهور است:

دوست آن باشد که گیرد دست دوست در پریشان‌حالی و درماندگی»
(همان: ۳۵۳).

جدول ۴: ابیات اجتماعی، اخلاقی، تربیتی در بوستان خیال

Table 4: Social, moral, and educational verses in Boostan-i- khayal

موضوع	ابیات متن داستان	ابیات اعتقادی و دینی	درصد
تعداد	۵۷۷	۴	۰/۷

۳-۳-۲-۳. ابیات مدحی

در این کتاب ابیاتی در وحدانیت خداوند و نعت پیامبر اسلام (ص) و علی (ع) ذکر شده است که حکایت از توجه و اهمیت نویسنده کتاب به دین مبین اسلام است. همچنین، ابیاتی در مدح و ستایش شاهزاده ممتاز به سبب پهلوانی‌ها و مبارزات او با دیوها، جن‌ها، جادوگران و... برای رسیدن به هدفش بیان شده است.

«... چه شادی که به دل راه یافته به کدام زبان شکر این نعمت‌های پی در پی الهی نمایم و به چه سان ادا کردن توانم.

گر به هر سر مویم دو صد زبان باشد ز صد هزار یکی شکر هم ادا نشود»
(همان: ۳۱۴).

«به این نعمت‌های گوناگون به کدام زبان ادای شکر نمایم.

گر بر تن من زبان شود هر مویی به یک شکر ز صد هزار نتوانم کرد»

(همان: ۱۰۸).

جدول ۵: ابیات مدحی در بوستان خیال

Table 5: Panegyric verses in *Boostan-i- khayal*

موضوع	ابیات متن داستان	ابیات اعتقادی و دینی	درصد
تعداد	۵۷۷	۶	۱/۰۳

۳-۲-۳. ابیات حماسی

ایرانیان از دیرباز به شعر و شعرخوانی، قصه‌خوانی و نقالی و... علاقه زیادی داشته‌اند. این هنرها با جسم و روح آنان آمیخته شده است، از جمله قصه‌خوانی و نقالی از داستان‌های شاهنامه، امیر حمزه، حسین کرد و ... که در میدان‌ها، قهوه‌خانه‌ها، کوچه و بازار و خانه‌ها و... به روش‌های شفاهی و متنوعی ارائه و اجرا می‌شد. داستان بوستان خیال معجونی از موضوعات مختلف از جمله ابیات حماسی و پهلوانی است. این اشعار بیشتر در میدان جنگ به‌منظور قدرت‌نمایی و رجزخوانی برای غلبه بر حریف خوانده می‌شوند و از لحاظ روحی - روانی تأثیر زیادی در روحیه مبارزان در جنگ دارد و آن‌ها را آماده دفاع و مبارزه می‌کند. «... و شهزاده ممتاز خود آفت روزگار و بلای زمان است. از همگی خیره‌سر و چیره‌دست و از جمله آهنی‌پنجه و قوی‌شست که آسمانی را به زمین زند و کوهی از بن بر کند.

گر در صف هیجا تن تنها به در آید صد مرد قوی‌پنجه به هر حمله رباید»

(همان: ۲۱۰).

جدول ۶: ابیات حماسی در بوستان خیال

Table 6: Epic verses in *Boostan-i- khayal*

موضوع	ابیات متن داستان	ابیات اعتقادی و دینی	درصد
تعداد	۵۷۷	۲۲	۳/۸

۳-۲-۵. ابیات اندرزی

این ابیات از لحاظ بار موضوعی که همراه دارند، به پند و نصیحت و عبرت اشاره دارند و از نکات تعلیمی و آموزنده سخن می‌گویند. این‌گونه ابیات اهمیت مهمی در زندگی دارند، زیرا ارزشمند و تأثیرگذارند. «... زود فکر دفع این غنیم باید کرد که از تغافل ما، در هر دم، ده چند می‌شود.

موضوع و کارکرد اشعار پراکنده در داستان‌های عامه فارسی؛... صفی‌اله طاهری اوروند و همکاران

دانی که چه گفت زال با رستم گرد دشمن نتوان حقیر و بیچاره شمرد»
(جعفری حسینی احمدآبادی، ۱۳۹۲: ۴۸۰).

جدول ۷: ابیات اندرزی در بوستان خیال

Table 7: Motto verses in *Boostan-i- khayal*

موضوع	ابیات متن کتاب	ابیات اندرزی	درصد
تعداد	۵۷۷	۱۲۹	۲۲/۴

۳-۲-۳. ابیات عاشقانه

چون موضوع داستان *بوستان خیال* عاشقانه است، بنابراین بیشتر ابیات آن مملو از عشق و احساس است و یکی از دلایل اصلی جذابیت و دل‌انگیزی این کتاب، داستان عشق شاهزاده ممتاز و ملکه بی‌نظیر است. ملکه با شروطی که در داستان مطرح شده، حاضر به ازدواج با شاهزاده ممتاز می‌شود. شاهزاده هم برای به‌جا آوردن شروط ملکه، مشکلات و رنج‌هایی را تحمل کرد تا سرانجام به نتیجه دلخواه خود رسید. این ابیات بر زیبایی داستان می‌افزاید. خیال با آوردن ابیات استشهادی، علاوه بر تأیید مطلب، سبب جلب توجه و راضی کردن خواننده داستان شده و حلاوت خاصی به فضای داستان تاریخی، اجتماعی و عاشقانه خود بخشیده است.

(مهرانگیز) دریافت که عشق در او اثر کرده است و باده محبت زور نموده به کاخ دماغش زده، لایعقل محض ساخته و انگشتری را که بدل کرده محض برای اظهار شیفتگی خود نشان به تو داده و انگشتر تو را پیش خود نگاه داشته و تا حال دیوانه‌وار ایستاده می‌خواند:

بر لب بام جلوه ده ماه تمام خویش را   مطلع آفتاب کن غرغه بام خویش را
(همان: ۱۲۹).

جدول ۸: ابیات عاشقانه در بوستان خیال

Table 8: Romantic verses in *Boostan-i- khayal*

موضوع	ابیات متن داستان	ابیات عاشقانه	درصد
تعداد	۵۷۷	۱۵۵	۲۶/۸

۳-۲-۳. ابیات انتقادی، حسب حال و شکوه

بعضی از ابیاتی که در این کتاب آمده، انتقادی، شکوه و گله و حسب حال اند که به شرح حال افراد و یا شکایت از روزگار افراد و انتقاد از اوضاع و گرفتاری آن زمان اشاره دارند. «... از آوازه شهزاده مسرور شده، ایستاد و در آن نگاه می‌کرد و در آن دم، ممتاز از وحشت صحبت آن قوم به جان آمده، می‌خواند:

سخت دل تنگ شدم، خانه صیاد خراب کاش روی قفسم جانب صحرا می‌کرد»
(همان: ۱۷۲).

جدول ۹: ابیات انتقادی، حسب حال و ...

Table 9: Critical, Biography verses and etc.

موضوع	ابیات متن کتاب	ابیات حسب حال، انتقادی و شکوه	درصد
تعداد	۵۷۷	۳۵	۶/۰۶

۸-۳-۲-۳. ابیات توصیفی در بوستان خیال بر اساس موضوع

در این اثر ارزنده، بیشترین ابیات بر اساس موضوع متعلق به توصیف است با آمار ۱۹۱ بیت (در توصیف اشخاص، مکان‌ها و اشیا، پری، جن، دیو، جادوگر و حیوان) که در جایگاه اول قرار دارند و سپس ابیات عاشقانه با آمار ۱۵۵ بیت در جایگاه دوم و ابیات اندرزی با آمار ۱۲۹ بیت در جایگاه سوم قرار دارند.

الف) توصیف اشخاص:

در این نوع توصیف خیال احمدی‌آباد به توصیف شاعرانه افراد در حالات مختلف پرداخته که ارزشمند است.

پس دمساز همان دم‌نامه به راحل بحری نوشت که چون به قسم‌های شدید گفته بودی که مرا هم در کاری شریک خود سازید، لهذا متصدع که به زودی زود خود را برسانید که وقت کار است. اگر یک دم دیر روا داشتی، فایده نخواهد بخشید.
عنان گرم گردان به ره چون صبا بدان سان که از کوه آید صدا
ز شوق این قدر بود که گفت و شنود سخن مختصر، زود بشتاب زود
(همان: ۵۵۵-۵۵۶).

جدول ۱۰: توصیف اشخاص

Table 10: Description of persons

موضوع و کارکرد اشعار پراکنده در داستان‌های عامه فارسی؛... _____ صفی‌اله طاهری اوروند و همکاران

موضوع	کل ابیات متن	توصیف اشخاص	درصد
تعداد	۵۷۷	۵۱	۸/۸

ب) توصیف مکان‌ها و اشیا

گاهی خیال به توصیف مکان‌های نبرد، دریاها، باغ‌ها، مناظر، بزم‌ها، زندان‌ها و یا اشیا از قبیل شمشیر، تفنگ، و... پرداخته است که خواننده کتاب از این توصیف‌ها حظ و بهره کافی می‌برد. در توصیف باغ و مناظر آن، این توصیف ساده ولی زیبا را آورده است.

مثال ۱: «و گل‌های اقسام، چمن چمن دمید و نکهتش دماغ را معطر ساز و روح را قوت پرداز و نهرها جاری و آبشارها روان و فواره‌ها سر به فلک کشیده، گاهی از تفرج خوبی آبشار بی‌اختیار بر زبان می‌گذشت ... و زمانی به توصیف نهرش از عالم بالا القا می‌شد:

در پیش اهل معنی نام و نشان ندارد هر خانه‌ای که در پیش آب روان ندارد»
(همان: ۵۷).

مثال ۲: «... تا آنکه فیل سواری ممتاز نمودار گردید و عقب آن عماری‌های شاهان به نظر می‌آمد.

عماری‌ها به فیلان فلک قدر نمودی چون بروج چرخ با بدر»
(همان: ۶۸۷).

در این توصیف، اشیای روی فیل‌ها یعنی عماری‌ها به برج‌های فلک و ماه تشبیه شده که تشبیهاتی ساده‌اند.

جدول ۱۱: توصیف مکان‌ها و اشیا

Table 11: Description of places and objects

موضوع	ابیات متن کتاب	ابیات در توصیف مکان‌ها و اشیا	درصد
تعداد	۵۷۷	۱۰۹	۱۸/۹

ج) توصیف پری، جن، دیو، جادوگر و...

یکی از قسمت‌های جذاب قصه بوستان خیال، رفتن شاهزاده ممتاز به سرزمین پریان، جنیان، دیوها، آدم‌خواران، جادوگران، سناسان و... است، اگرچه این داستان جنبه تخیلی دارد و خواننده از خواندن آن لذت می‌برد، با موجودات و چیزهای عجیبی روبه‌رو می‌شود که شگفت‌انگیز هستند.

شاهزاده هم چون ملول نشسته بود، برخاسته همراهش (همراه روز افروزپری) روان شد. روز افروز او را از جایی به جایی و از خیابانی به خیابانی می‌برد ... و چون به کره هوا رسید با شاهزاده گفت: نگفته بودمت این ملک پریان است و از ما ترسان باش ... و رگ‌های نیلی همچون طناب‌های خیمه از دست و پایش عیان. تو گویی تا قیامت زشت‌رویی برو ختم است و بر یوسف نکویی (همان: ۷۱-۷۲).

جدول ۱۲: توصیف پریان، جنیان، جادوگران و...

Table 12: Description of fairies, jinn, wizards and etc

موضوع	کل ابیات متن داستان	ابیات در توصیف، پری، جن و ...	درصد
تعداد	۵۷۷	۷	۱/۲

د) توصیف جانوران و حیوانات:

در داستان بوستان خیال به توصیف بعضی از جانوران و حیوانات از جمله: فیل، شیر، باز، اسب و... پرداخته شده که بر زیبایی و جذب مخاطب داستان افزوده است: شاه بلنداقبال و راجه اندر مهره مروارید بی‌بها بر سر شاهزاده بستند و خلعت دامادی پوشانیده با صد گونه آرایش از خانه بر آمده، به جلو خانه رسیدند و شاهزاده ممتاز بر اسب سوار شد.

اسبی که حنا، زیب‌فزای تن اوست کوهی است که لاله‌زار در دامن اوست
نی نی غلطم که آسمان دگر است رنگ حنا شفق به پیرامن اوست
(همان: ۷۲۱).

جدول ۱۳: توصیف حیوانات و جانوران

Table 13: Description of animals and beasts

موضوع	کل ابیات متن داستان	توصیف جانوران و...	درصد
تعداد	۵۷۷	۲۴	۴/۲

موضوع و کارکرد اشعار پراکنده در داستان‌های عامه فارسی؛... _____ صفی‌اله طاهری اوروند و همکاران

توصیف اسب:

و به موجب اشاره شهزاده کارخانه‌داران، کشتی‌ها و خوانچه‌های متعدد از الوان اقمشه و جواهرات و سلاح مرصع‌کار به حضور کند هرپ‌سین گذاشتند و اسبان تازی‌نژاد با زین‌های مرصع به پیش او کشیدند.

هر یکی رخس قمرسیمای گردون پیکری

آنکه بگرفتی به تک پیشی ز دور روزگار

بادپا، آتش‌عناب، گل‌جبهه، سم‌خاراشکن

در دو، از صرصر نمودی آهوی مطلب شکار

گرد راهش شوخ تر از سرمه چشم بتان

دلنشین تر جلوه‌اش از جنبش مژگان یار

(همان: ۱۱۴).

جدول ۱۴: توصیفات در بوستان خیال

Table 14: Descriptions in *Boostan-i-khayal*

توصیف جانوران و حیوانات	توصیف پری، جن، دیو، جادوگر و..	توصیف مکان‌ها و اشیا	توصیف اشخاص	کل ابیات توصیفی	کل ابیات متن	
۲۴	۷	۱۰۹	۵۱	۱۹۱	۵۷۷	تعداد
۴/۱	۱/۲	۱۸/۹	۸/۸	۳۳/۱	۱۰۰	درصد

ه) ابیات دعایی و شریطه

خیال احمدآبادی طی داستان‌ش، از ابیات دعایی و شریطه نیز استفاده کرده است که بعضی از آن‌ها با شرط پیمان و یا آروز همراه است. ابیاتی که در لابه‌لای این داستان به کار رفته، بر زیبایی و دل‌انگیزی داستان افزوده و هر کدام با مطلب مورد نظر ارتباط و پیوندی نزدیک دارد و موضوع را تأیید می‌کند.

«... الهی باشی و بس‌یار باشی به شرط آنکه با من یار باشی آرام جان گفت: ای شهزاده، دل خوش دار که انشاءالله تعالی در یک ساعت کار تو را به حسب دل خواه سرانجام دهم» (همان: ۲۶۷-۲۶۸).

جدول ۱۵: ابیات دعایی و شریطه

Table 15: Hymnal verses

موضوع	کل ابیات متن	ابیات دعایی	درصد
تعداد	۵۷۷	۲۲	۳/۸

۳-۲-۴. طبقه‌بندی ابیات بوستان خیال بر اساس کارکرد

با بررسی اشعار استشهادی در داستان موردنظر، چهار کارکرد تأیید، تأکید، تکمیل و توصیف شناسایی شد که از میان آن‌ها ابیاتی که در تکمیل خط سیر داستان به‌کار رفته‌اند، بیشترین تعداد را داشته‌اند و ابیاتی که در تأیید داستان بوده‌اند کم‌ترین بسامد را داشته‌اند. این یافته نشان می‌دهد گنجاندن شعر در متن داستان با ایجاد احساس و عاطفه، تخیل و آهنگ بیشتر، تأثیرگذاری بر مخاطب و اقناع وی و لذت‌بخشی مضاعف را ایجاد می‌کند. از این رو، داستان‌پرداز تلاش می‌کند با استفاده از این روش قصه‌گویی، داستان را جذاب و هدف تربیتی و تعلیمی آن را نیز تحقق بخشد.

۳-۲-۴-۱. ابیات تأییدی

خیال به‌منظور زیبایی، کشش، حلاوت و تأثیرگذاری داستانش از اشعار استشهادی برای تأیید گفته‌اش استفاده کرده است: «... باری اگر جانور هم نگاه می‌دارند، پرورش او را ذمه خود داشته، همیشه خبرگیر او می‌باشند.

رسمی است خبرگیری احباب ز احباب جانان مگر این قاعده در شهر شما نیست» (همان: ۶۱).

جدول ۱۶: ابیات تأییدی در بوستان خیال

Table 16: Confirmatory verses in *Bustan-i-Khayal*

موضوع	کل ابیات متن	ابیات تأییدی	درصد
تعداد	۵۷۷	۱۲	۲/۰۸

۳-۲-۴-۲. ابیات تأکیدی

احمدآبادی که نویسنده، ادیب و شاعر بوده است، از اشعار شاعران بزرگی به‌منظور تأکید و گواهی برای اثبات سخنانش بهره برده و سبب علاقه‌مندی و تشویق مخاطب به

موضوع و کارکرد اشعار پراکنده در داستان‌های عامه فارسی؛... صفی‌اله طاهری اوروند و همکاران

داستانش شده است. «... ای خواجه گیتی نورد، انصاف ده که از چنان معشوقی و چنان محبوبی، چگونه دست بردار توان شد و برای جان از جانان چسان توان گذشت؟ گرفتار حیات از بهر آن زلف گره گیرم به مویی بسته است این زندگانی، محو تصویرم» (همان: ۱۸).

جدول ۱۷: ابیات تأکیدی در بوستان خیال

Table 17: Emphasis verses in *Bustan-i- Khayal*

موضوع	کل ابیات متن	ابیات تأکیدی	درصد
تعداد	۵۷۷	۵۳	۹/۲۲

۳-۲-۳. ابیات تکمیلی

این ابیات درحقیقت ابیاتی استشهادی به منظور تکمیل داستان و سخنان نویسنده آن به برای کیفیت بخشی و ادای حق مطلب ارائه شده است. ابیات تکمیلی از لحاظ کارکرد با ۵۵ درصد بیشترین آمار را دارند. «... القصه، شاهزاده ممتاز، گرسنه و تشنه پای پیاده قطع راه می‌کرد. از صعوبت راه رفتن پاهایش ورم نموده و تمام، پر آبله گردیده و هم بر آن منوال از صحرائی به صحرائی می‌رفت و ... نه همدمی، نه رفیقی، نه مونس‌ی دارم کجا روم، به که گویم، عجب غمی دارم» (همان: ۲۰).

جدول ۱۸: ابیات تکمیلی در بوستان خیال

Table 18: Completion verses in *Bustan-i- Khayal*

موضوع	کل ابیات متن	ابیات تکمیلی	درصد
تعداد	۵۷۷	۳۲۱	۵۵/۶

۳-۲-۴. ابیات توصیفی

این دسته از ابیات پس از ابیات تکمیلی بیشترین بسامد را در متن داستان دارند. این توصیفات شامل (توصیف اشخاص، مکان‌ها و اشیا، توصیف پری، جن، دیو، جادوگر و توصیف جانوران و حیوانات) می‌شوند که جداگانه با شاهد مثال در ادامه بیان شده است. میرمحمد تقی جعفری حسینی احمدآبادی، متخلص به خیال و مشهور به خیال

احمدآبادی در این توصیفات بیشتر از تشبیهات و کم‌تر از استعارات ساده استفاده کرده است. آنجا که شاهزاده ممتاز را توصیف می‌کند، بیان می‌دارد که:

بدین وضع و آیین سواری ممتاز روان گردید ... و شاه بلنداقبال به دست خود دُرّ شاهوار و جواهر آبدار نثار شهزاده می‌نمود و راجه اندر به خوشی تمام در اهتمام می‌افزود و تخت‌های پریزادان زیاد از حد قیاس پیشاپیش روان و پریزادان حوری‌نژاد بر آن‌ها رقصان و نوبت‌نوازان با هزاران انبساط شادمانه‌نواز و پیش آن نشان‌های فیلی بلند و سرافراز.

روان برسرفیل زرین نشان   چو مهرجهانتاب بر آسمان
(همان: ۷۲۴).

در این بیت شاهزاده ممتاز سوار بر فیل زرین‌نشان به خورشید درخشان آسمان تشبیه شده است و البته به‌کارگیری ترکیبات وصفی در این تشبیهات و توصیفات بسیار چشمگیر و قابل بررسی است و در توصیف مکان‌ها و اشیا شاعر مکانی آراسته و تزئین‌شده را که در و بامش از طلای ناب بنا شده و از جواهر و زواهر مرصع و گل‌های مینا ساخته شده و... به زیبایی توصیف کرده است. همچنین، از توصیف جانوران و حیواناتی مانند شیر، فیل، اسب، باز و... سخن گفته است. در متن و بیت زیر به توصیف اسب اشاره دارد:

و هر سرگروه با زیب و زینت و تجمل شکوه از هر دو جانب برابر همدیگر با عَلم و نقاره از برای تعظیم صف می‌یست تا آنکه دمساز با دارودسته خود بر اسب تازی‌نژادی که از برق رفتاری قدم بر زمین نمی‌گذاشت، با صد گونه آراستگی و پیراستگی و هجوم خدم و حشم ظاهر گردید و...
سبک خرام چو عقل و جهان نورد چو وهم   گریزپای چو صرصر، سبک‌عنان چو هوا
به زیر زین مرصع توان شمرد او را   مثال کوه به کان جواهرات و طلا
(همان: ۴۴۸-۴۴۹).

در بیت اول اسب به عقل، وهم، باد صرصر و هوا تشبیه شده است. در بیت دوم، اسب به کوه تشبیه شده است که تشبیهاتی جالب و ساده هستند.

جدول ۱۹: آمار ابیات بر اساس کارکرد
Table 19: Statistics of verses by function

موضوع و کارکرد اشعار پراکنده در داستان‌های عامه فارسی؛... _____ صفی‌اله طاهری اوروند و همکاران

موضوع	کل ابیات متن	ابیات تأییدی	ابیات تأکیدی	ابیات تکمیلی	ابیات توصیفی	جمع کل ابیات از لحاظ کارکرد
تعداد	۵۷۷	۱۲	۵۳	۳۲۱	۱۹۱	۵۷۷
درصد	-	۲/۸	۹/۲۲	۵۵/۶	۳۳/۱	۱۰۰

۳-۲-۴-۵. توضیحات تکمیلی در باب اشعار پراکنده داستان

با بررسی اشعار پراکنده در داستان مشخص شد کوشش داستان‌پرداز در به‌کارگیری اشعاری است که در زمره ضرب‌المثل‌ها، رواج دارند. از میان ۵۹۲ بیت، ۱۹۰ بیت که ۳۲/۰۹ درصد از کل اشعار را دربر می‌گیرد در خدمت اشعاری است که زبانزد مردم شده‌اند. از مجموع ۵۹۲ بیت نیز فقط تعداد ۴۸ مورد مصراع به‌کار رفته که که نشان می‌دهد، تأکید شاعر بیشتر بر کاربرد بیت بوده است.

جدول ۲۰: آمار جدول کاربرد ضرب‌المثل‌ها در بوستان خیال

Table 20: Table and Statistics of application of proverbs in *Bustan-i- Khayal*

موضوع	کل ابیات و مصراع‌های کتاب (مقدمه و متن کتاب)	ابیات و مصراع‌هایی که ضرب‌المثل شده- اند	درصد
تعداد	۵۹۲	۱۹۰	۳۲/۰۹

در باب سراینندگان این اشعار نیز گفتنی است که خیال احمدآبادی خود از جمله شاعران فارسی‌نویس شبه قاره هند است و به غیر از سروده‌های خویش، اشعاری از شاعران بزرگ فارسی‌زبان نیز گلچین کرده و به تناسب موضوع و کارکرد داستان برای تأیید، تأکید، تکمیل و یا توصیف به‌کار برده است. وی از اشعار صائب ۱۹ بیت، سعدی ۱۶ بیت، حافظ ۱۳ بیت، جامی ۱۳ بیت، مولوی ۹ بیت، حکیم فردوسی ۶ بیت، نظامی گنجه‌ای ۶ بیت، عطار ۶ بیت، کلیم کاشانی ۶ بیت، امیرخسرو دهلوی ۴ بیت، ابوسعید ابوالخیر ۴ بیت، اسیر شهرستانی ۴ بیت، بیدل دهلوی ۳ بیت، میلی مشهدی ۳ بیت، نظیری نیشابوری ۳ بیت، محتشم کاشانی ۲ بیت، انوری ۲ بیت، بابا افضل کاشانی ۲ بیت، هلالی جغتایی ۲ بیت، سلمان ساوجی ۲ بیت، فیاض لاهیجی ۲ بیت، شیخ بهایی

۲ بیت، فرخی سیستانی ۱ بیت، اهلی شیرازی ۱ بیت، عراقی ۱ بیت، واعظ قزوینی ۱ بیت، ظهوری ترشیزی ۱ بیت، شمس مغربی ۱ بیت، میرجمله شهرستانی اصفهانی ۱ بیت، نشاط اصفهانی ۱ بیت، قاسم انوار ۱ بیت، ملا احمد نراقی ۱ بیت، اسیری لاهیجی ۱ بیت، حزین لاهیجی ۱ بیت، اقبال لاهوری ۱ بیت، سحابی ۱ بیت، عصمت بخاری ۱ بیت و... در متن *بوستان خیال* به عنوان ابیات استشهادی استفاده کرده است که بیشترین ابیات را به ترتیب از صائب، سعدی، حافظ، جامی، مولوی، فردوسی، نظامی، عطار و... به کار گرفته است. علاوه بر ابیات خیال و شاعران مذکور، ابیات و مصراع‌هایی آورده شده است که بیشتر ضرب‌المثل شده‌اند، ولی گوینده بعضی از آن‌ها مجهول است. همچنین، تعدادی از این ابیات به دلیل اهمیت موضوع تکرار و تأکید شده‌اند.

۴. نتیجه

از جمله متون منثور، داستان‌های عامه است که در خلال آن‌ها ابیات پراکنده‌ای از شعرای معلوم و نامعلوم درج شده که از نظر موضوع و کارکرد قابلیت تحقیق دارد. اثر داستانی *بوستان خیال* از این منظر بررسی و تحلیل شده است. با استخراج ابیات موجود در متن که شامل ۵۹۲ بیت است نتایج زیر قابل ذکر است:

با تحلیل موضوعی اشعار مشخص شد که به ترتیب موضوعات توصیفی، عاشقانه، اندرزی، اجتماعی، انتقادی، حماسی، دعایی، اعتقادی و مدحی به ترتیب بیشترین بسامد را در این داستان دارد. بر اساس آمار ابیات توصیفی در رتبه اول، موضوعات عاشقانه در رتبه دوم، و پند و اندرز در رتبه سوم قرار دارند. چگونگی به‌کارگیری ابیات در روایت داستان نشان می‌دهد این ابیات ارتباط مستقیم و تنگاتنگ با متن داستان و موضوع روایت دارد؛ بدین معنی اگر موضوع حکمی و اندرزی است ابیاتی که به پند و اندرز اشاره دارد، آورده شده و اگر غنایی و عاشقانه است، ابیاتی عاطفی و عاشقانه به کار برده شده است و اگر موضوع حماسی است، اشعاری حماسی که با پهلوانی و نبرد مربوط است، در متن داستان گنجانده شده است. با بررسی نحوه به‌کارگیری و کارکرد ابیات در متن داستان مشخص شد داستان‌پرداز ابیات را با توجه به تأیید، تأکید، تکمیل و توصیف داستان در متن گنجانده است. اشعار در بخش تکمیل با ۵۵ درصد، توصیف

موضوع و کارکرد اشعار پراکنده در داستان‌های عامه فارسی؛... _____ صفی‌اله طاهری اوروند و همکاران

۳۳ درصد، تأکید ۹ درصد و تأیید ۲ درصد به ترتیب بیشترین تا کم‌ترین میزان را دارا هستند. کوشش داستان‌پرداز نیز در به‌کارگیری اشعار، ابیاتی است که در زمره ضرب‌المثل‌هاست و در زبان مردم رواج دارند. از میان ۵۹۲ بیت، ۱۹۰ بیت که ۳۲/۰۹ درصد از کل اشعار را دربر می‌گیرد، در خدمت اشعاری است که زبانزد مردم شده‌اند. در باب سراینندگان این اشعار نیز غیر از سروده‌های خیال احمدآبادی، بیشترین ابیات به ترتیب از صائب، سعدی، حافظ، جامی، مولوی، فردوسی، نظامی، عطار و... است. از کلیم کاشانی، امیرخسرو دهلوی، ابوسعید ابوالخیر، اسیر شهرستانی، بیدل دهلوی، میلی مشهدی، نظیری نیشابوری، محتشم کاشانی، انوری و دیگران ابیات انگشت‌شماری آمده است.

پی‌نوشت

۱. در بررسی آماری در این مقاله مصراع‌ها هم جزو ابیات شمرده شده است. از مجموع ۵۹۲ بیت ۴۸ مصراع در متن داستان به‌کار رفته است.

منابع

- برخوردار فراهی، م. ب. (۱۳۷۳). *داستان‌های محبوب/القلوب*. تحریر ع. ذکاوتی قراگزلو. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- جانسن، ر. ا. (۱۳۸۵). *حیدرآباد در داستان حسین کرد شبستری*. ترجمه ع. بهرامی. ضمیمه قصه حسین کرد شبستری. به کوشش ا. افشار. تهران: چشمه، ۴۶۱-۴۷۱.
- حافظ، ش. (۱۳۶۸). *حافظ غنی - قزوینی*. به کوشش ع. جریزه‌دار. تهران: اساطیر.
- حسین کرد شبستری (۱۳۹۷). *قصه حسین کرد*. به کوشش ا. افشاری، و م. افشاری. تهران: چشمه.
- خطیبی، ح. (۱۳۶۶). *فن نثر در ادب فارسی*. ج ۱. تهران: زوار.
- خیال گجراتی، م. ت. (۱۳۹۲). *بوستان خیال*. تصحیح ک. حاج سیدجوادی، و پ. زینالی. تهران: هنر.
- شمیسا، س. (۱۳۷۶). *سبک‌شناسی نثر*. تهران: میترا.
- صفا، ذ. (۱۳۴۶). *تاریخ ادبیات در ایران*. ج ۵. تهران: دانشگاه تهران.

- صفری آق قلعه، ع. (۱۳۹۵). *اشعار فارسی پراکنده در متون تا سال ۷۰۰ هجری*. ج ۱ و ۲. تهران: محمود افشار.
- طسوجی، ع. (۱۳۸۴). *هزارویک شب*. به کوشش ب. افراسیابی. ج ۱. تهران: شهر کتاب.
- محجوب، م.ج. (۱۳۹۳). *ادبیات عامیانه ایران*. به کوشش ح. ذوالفقاری. ج ۱ و ۲. تهران: چشمه.
- مغربی، ش. (۱۳۸۱). *دیوان شمس مغربی*. تحقیق و بررسی ا. عابدینی. تهران: امیرکبیر.
- هادی، ر. (۱۳۹۶). *اضافه استشهادی*. پژوهشنامه نقد ادبی و بلاغت، ۲، ۲۴۴-۲۵۵.
- همایی، ج. (۱۳۷۸). *فنون و صنایع ادبی*. قم: هما.

References

- Barkhordar Farahi, M. B. (1997). *The stories of Mahboob Al-Gholoob: a study by Alireza Zakavati Gharagouzlou* (in Farsi). University Publishing Center.
- Hadi, R. (2017). Allusion adduct. *Journal of Literary Criticism and Rhetoric*, 2, 255-244.
- Hafiz, Sh. (1989). *Ghani-Qazvini's Hafiz: a study by Abdol Karim Jorbozehdar* (in Farsi). Asatir.
- Homayi, J. (1999). *Techniques and figures of speech* (in Farsi). Homa.
- Hussein Kurd Shabestari (2018). *Story of Hussein Kurd: a study by Iraj Afshari & Mehran Afshari* (in Farsi). Cheshmeh.
- Jafari Hosseini Ahmadabadi, M. M. T. (2013). *Boostan-i- khayal* (edited by Kamal Haj Seyed Javadi and Pooran Zeynali) (in Farsi). Pazooheshkadeh Honar.
- Johnson, R. S. (2006). *The Hyderabad connection in the Hoseyn-e Kurd* (translated into Farsi by Askar Bahrami). Cheshmeh.
- Khatibi, H. (1987). *Prose in Persian literature* (in Farsi). Zavar.
- Maghribi, Sh. (2002). *Maghribi's Divan Shams: a study by Abu Taleb Abedini* (in Farsi). Amirkabir.
- Mahjoob, M. J. (2014). *Iranian folk literature: a study by Hasan Zulfaqari* (in Farsi). Cheshmeh.
- Safa, Z. (1967). *History of literature in Iran* (in Farsi). University of Tehran.
- Safari Aq Qaleh, A. (2016). *Dispersed Persian poems in texts up to 700 Hijri* (in Farsi). Mahmoud Afshar.
- Shamisa, S. (1997). *Stylistics of prose* (in Farsi). Mitra.
- Tasuji, A. (2005). *Thousand and one nights: a study by Bahram Afrasiabi* (in Farsi). Shahre Ketab.